

Науково-культурологічне товариство
“Бойківщина”

БОЙКІВЩИНА

Науковий збірник
Том 3

Дрогобич,
Коло, 2007

області. Але дорогою туди він помер [3]. Так загинув видатний діяч українства. В.Ільницький займався українською справою в той час, коли вона була некорисна і небезпечна. Це свідчить про безкорисність і щирість його патріотизму. Це особистість, яка служила людям.

Література:

1. Записано 26. 01. 2004 р. від Ільницького І.М., 1921 р.н. (с. Модричі).
2. Лист Данила Ільницького Івану Михайловичу Ільницькому від 15 травня 1997 року.
3. Галицька зоря. – 2003. – №15 (21 лютого) – С.4
4. Дрогобиччина земля Івана Франка.- Нью Йорк-Париж-Сідней-Торонто.-С.581.
5. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. /Упор.: Я.Лялька, П.Максимчук, І.Патер, авт. передмови: Я.Лялька, Р.Бачинський. – Львів, 1993. – Кн. 1. – С. 160.

м.Дрогобич

Роман Офіцинський

УКРАЇНЦІ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: НЕПРОПИСНІ ІСТИНИ

Коли на професійному рівні мову ведуть про складні чи незручні епізоди вітчизняної історії, то, безумовно, не позбирати розкиданого каміння на полях наукового доробку про Другу світову війну. Звідти стереотипні накреслення перекочують у публіцистику, що служить духовним хлібом пересічної спільноти. На перетинах національних історій завше злободенним є формула взаємного прощення, на відміну виключно „своєї правди”.

Масштаби

Нещадний вихор двічі пронісся Україною – із Заходу на Схід (1941–1942) і зі Сходу на Захід (1943–1944). В Україні воювали до 60 % дивізій вермахту, майже половина бойових частин СРСР. У 1941-му німецькій групі армій “Південь” (57 дивізій (три німецькі та дві румунські армії) і 13 корпусів, у т. ч. словацький та угорський) протистояло 80 радянських дивізій Південно-Західного і Південного фронтів [1]. У 1943-му двом потужним групам “Північна Україна” і “Південна Україна” – чотири Українських і два Білоруських фронти.

З України відкрився шлях радянських військ у Центральну і Південну Європу. За сучасними підрахунками, СРСР у 1941–1945 рр. втратив 32 млн. чол., у т. ч. Україна – до 10 млн. Якщо матеріальні втрати СРСР сягнули 40 % сукупних (усіх учасників війни), то України – 40 % союзних. Символічно, 2 вересня 1945 р. саме молодий генерал українського походження Кузьма Дерев'янка від імені СРСР на борту американського лінкора “Міссурі” підписав Акт капітуляції Японії, що підвів ризик під війною.

Зробимо окрему примітку. Друга світова в українському контексті розпочалася і закінчилася в Закарпатті (з певними, але вмотивованими хронологічними зміщеннями). 15 березня 1939 р. угорське військо приступило до окупації Карпатської України, що проголосила державну незалежність. 28 жовтня 1944 р. із взяттям м. Чоп радянські війська взяли під контроль усю Україну, її західний кордон був оформлений 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацьким договором про Закарпатську Україну.

Як спадок Другої світової війни, національне примирення і відлуння колабораціонізму стали невід’ємним предметом світової суспільно-політичної думки наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. При цьому кожен народ знаходить в Україні свій

історичний відгомін. Приміром, перший надзвичайний і повноважний посол Нідерландів в Україні (1992–1996) Роберт Серрі зацікавився табором “Станіслав” (нині Івано-Франківськ), де у серпні 1941 – січні 1944 рр. німцями утримувались близько двох тисяч нідерландських офіцерів [2].

Ужинок вартує спеціального наукового обговорення. Пропонуємо висвітлити зазначені аспекти через призму шести етнічних опозицій: українці та поляки, українці та американці, українці та британці, українці та росіяни, українці та німці, українці та євреї. Та спочатку прояснимо понятійний апарат.

Дефініції

“Німецько-фашистські загарбники”. Цей пропагандистський покруч ще досі в лексиконі вчених-гуманітаріїв, колишніх бійців “ідеологічного фронту”. У ньому сплутано два різновиди тоталітаризму (німецький націонал-соціалізм (нацизм) та італійський фашизм) у угоду третьому – російському більшовизму. Поки що ця прописна істина виборює місце водночас і у масовій історичній свідомості, і у діловому словнику спеціаліста-історика. Для законодавця це вже аксіома. У Законі України “Про жертви нацистських переслідувань” (23 березня 2000 р.) перша стаття роз’яснила головні поняття і терміни: нацистські переслідування, концентраційний табір, гетто і т. п.

“Велика Вітчизняна війна”. 23 червня 1941 р. сталінський академік Омелян Ярославський у газеті “Правда” виступив зі статтею “Велика вітчизняна війна радянського народу”. Спочатку всі слова писали малими буквами. Згодом запровадили велику букву для прикметника “вітчизняна”, а наприкінці війни і для “велика” [3]. Є сумніви щодо її статусу “вітчизняної” (через ґрунтовний суспільний розкол у роки війни), але не щодо “великої”. За масштабом ця німецько-радянська війна є справді ключовою кампанією Другої світової.

“Визволення України”. У жовтні 1944 р. після безпрецедентної битви за Україну (680 діб) відбулося лише вигнання нацистів ціною життя 3,5 млн. воїнів Червоної (Радянської) армії. Натомість розгорнулася “війна після війни”, що її сталінський режим вів на західноукраїнських землях ще десятиліття, до середини 1950 рр. Український народ потерпів від обох тоталітарних систем: гітлерівської та сталінської. Складно відповісти: від кого більше? Київ найсильніше знищили саме радянські мінери, які у вересні 1941 р. зруйнували 940 кращих будинків Хрещатика і центральних вулиць (до 3 км). Тоді ж у Запоріжжі підірвали Дніпрогес, не подбавши про евакуацію цивільного населення і знизу розташованих військових частин. Таких прикладів безліч. У Дніпропетровську висадили у повітря хлібокомбінат разом із робітниками. В Одесі затопили приморські квартали із жителями, а поранених червоноармійців скинули в море у санітарних машинах. Із Харкова вивезли сотні інтелігентів і спалили в зачиненому будинку. В Умані людей замурували в льоху. І це зробили не нацисти, а комуністи при відступі.

“День Перемоги”. Жертвою “червоних днів” українського календаря лягло щорічне свято – День Європи, встановлене указом президента за 19 квітня 2003 р. і відразу перенесене на третю суботу травня. Унікальність у тому, що на Заході День Європи святкують 9 травня. Україна не змогла подолати магніт радянського Дня перемоги, який Захід святкує 8 травня. Того дня 1945-го капітулювала нацистська Німеччина. А 9 травня 1950 р. зроблено перший крок до об’єднання Європи: міністр закордонних справ Франції Роберт Шуман закликав вивести виробництво вугілля і сталі (підвалини військової могутності) з-під національного контролю.

Українці та поляки: історичне порозуміння

У 1943 р. на окупованій нацистськими військами Волині вибухнув українсько-польський конфлікт [4]. До 1948 р. загинуло 60 тис. поляків і 20 тис. українців,

переважно цивільних. Польські акції неводнораз мали характер не так безпосередньої відплати, як регіональних попереджувальних ударів або каральних експедицій. Переважної більшості з них не сталося, коли б УПА не провела антипольської акції. Ці кровопролиття важко визнати виправданими.

На щастя обох народів у перше посткомуністичне десятиліття обопільні негачії були рішуче подолані на міждержавному рівні: 21 травня 1997 р. у Києві президенти України та Польщі підписали декларацію про історичне порозуміння та співпрацю між народами. Йшлося про акцію "Вісла" (1947) і "Волинську катастрофу" (1943).

Українці та американці: спокута злочинів нацизму

Ключові проблеми служби українців під нацистським штандартом збурювали судові переслідування уцілілих учасників подій, котрі постаріли на шість десятиліть. Найвідоміший – Іван (Джон) Дем'янюк (нар. 1920 р.) – підійшов на роль охоронця на псевдо "Іван Грозний". 1981 р. Дем'янюка позбавили американського громадянства, а 1986-го депортували до Ізраїлю. Його звинувачували у вбивствах і тортурах ув'язнених у концтаборі Треблінка (Польща), де знищено 850 тис. євреїв.

Довести вину не вдалося, позаяк виявили існування іншого "Івана Грозного". У 1993 р. Дем'янюк повернувся в Сполучені Штати. Через деякий час повернув собі громадянство. Суд Клівленда знову позбавив його паспорта за неправдиві відомості в'їзної анкети 1952 р. і поставив ще одну крапку у справі. Вона невідступно переслідувала міністерство юстиції США більше двох десятиліть [5]. Ясна річ, подано апеляцію. У 2005-му епопея 85-річного українця тривала.

Подібними справами у Штатах займався Офіс спеціальних розслідувань. Всього у 1979–2004 рр. 76 нацистських прислужників із різних країн позбавили американського громадянства, а 60-х депортували.

У переповненому залі престижного кінотеатру "Евелон" у Вашингтоні 12 листопада 2003 р. відбулась прем'єра документального фільму "Між Сталіним і Гітлером. Нерозказана історія України" з участю визначних науковців Нормана Дейвіса і Збігнева Бжезінського. Широко залучено сотні архівних документів і фотографій, спогадів свідків, зокрема, Миколи Куделі, котрий вцілів при розстрілі 2 тис. українців у тюрмі НКВД у Луцьку 1941 р.

58-хвилинний англomовний фільм Ярослава Новицького висвітлив історію УПА і дивізії СС "Галичина", що боролися за незалежність кожна своїм способом. Здійснено перегляд концепції про "Велику Вітчизняну війну". Україна пережила дві війни: Німеччини проти СРСР і громадянську. Для українців прийнятні рамки не 1941–1945, а 1939–1954, до придушення збройного опору Західної України.

Українці та британці: полеміка про дивізію "Галичина"

Історія 14 гренадерної дивізії Зброї СС "Галичина" викликала чи не найгостріші суперечки [6]. Виготовлений у вересні 1999 р. британським History Channel документальний фільм "СС у Британії" передали для канадського телебачення. Місцеві телекомпанії показали стрічку весною 2000-го. У різдвяні свята 2001 р. трансляцію повторила телестудія BBC у Лондоні на каналі ITV.

Вояків 14 дивізії було звинувачено у злочинах проти людства під час придушення повстань 1944 р.: Варшавського у серпні та Словацького восени. Цю думку документалісти підтверджували свідченнями старожилів с. Нижня Боца (Словаччина). Проте вони дезавувували викривлення їхніх розповідей [7]. Як ствердив директор музею Словацького національного повстання у Банській Бистриці Ян Станіслав, "Галичини" у селі взагалі не було, а тільки німецькі есесівці та словаки "глінківської гвардії".

Офіцери Скотленд-Ярду використали базу даних Національної системи охорони здоров'я Великобританії. Вони перевірили понад 1200 живих ветеранів дивізії

"Галичина" із понад 7,1 тис., яких пустили до країни після війни [8]. Йшлося про те, чи не скоювали вони злочинів або чи не були свідками розправ. Загалом "Галичину" перевіряли на предмет причетності до злочинів проти людства судові інстанції ФРН (1959) і Канади (1950, 1984, 1986). Вояків визнали фронтовиками. Після війни вони провели два роки в таборі для військовополонених в італійському місті Ріміні та отримали дозвіл на в'їзд у Великобританію. Усі британські уряди толерували включених у "Список Ріміні" (17 стор.).

Українці та росіяни: розбіжності щодо УПА

Про те, як росіяни розлютовані українськими "нацистськими героями", написала Times 22 березня 2002 р. Тоді Івано-Франківська міська рада проголосувала за надання особовому складу УПА і 14-ої дивізії "Галичина" статусу "борців за свободу і незалежність України". Їх прирівняли за пенсіями і пільгами до ветеранів, які воювали проти нацистів у Радянській армії. Прем'єр Анатолій Кінах проявив солідарність. Міністерство закордонних справ Росії відреагувало дуже різко. Однак український міністр Анатолій Зленко нагадав, чия це внутрішня справа.

Аскольд Крушельницький у Daily Telegraph 18 липня 2002 р. детально прояснив історичне тло поновленої дискусії. Близько 100 тис. повстанців діяли переважно в Карпатах і західноукраїнських лісах. Великобританія таємно допомагала УПА і ОУН: розвідка MI-6 навчала партизанів, а літаки ВПС закидали їх в Україну. Однак агенти MI-6 Кім Філбі та Ентоні Блант виявилися радянськими шпигунами. Вони повідомили СРСР про заплановані десантні операції. Десятки українців спіймали і розстріляли. Генерал Шухевич загинув 1950 р. під Львовом у своїй штаб-квартирі.

Коли радянські війська придушили угорську революцію (1956), були ліквідовані останні українські партизани. Їх доля склалася по-різному: полон, страта, ГУЛАГ, втеча на Захід, життя під чужими документами. Кубинський герой Че Гевара захоплювався тактикою УПА, запозичивши деякі методи.

Українці та німці: виплата компенсацій остарбайтерам

Починаючи із 1950-х ФРН сплатила 90 млрд. марок репарацій, здебільшого жертвам голокосту. Компенсація примусовим робітникам зі Східної Європи стала останньою спокутою давніх гріхів. У нацистській Німеччині нараховувалося до 14 млн. підневільних робітників. Баварська державна бібліотека придбала в Києві копії документів остарбайтерів, приблизно чверть мільйона яких привезли з Київщини (Німецька хвиля, 29 червня 2004 р.). Йдеться про листівки і листи на мікрофільмах. Чимало з них ніколи не знайшли свого адресата і опинилися в КДБ.

1993–1994 рр. ФРН виділила 400 млн. марок для 580 тис. жертв нацизму в Україні. Компенсації виплачувалися кілька років через "Промінвестбанк", "Ощадбанк", "Брокбізнесбанк", банк "Україна", "Градобанк". В останнього 1997 р. виникли труднощі. Уряд Гельмута Коля у 1995 р. перерахував "Градобанку" 240 млн. марок. 86 млн. із них банк перевів закордон. Тому фонд "За взаєморозуміння і мирення" зміг виплатити лише 154 млн. марок. Недостачу погасив український уряд. 11 жовтня 2000 р. президента "Градобанку", народного депутата Жердицького арештували у Ганновері. Він отримав п'ять років і десять місяців ув'язнення. Подібні історії з грошима остарбайтерів трапилися в інших країнах: Польщі та Росії.

Виплата наступного траншу разових компенсацій українським жертвам нацизму почалася у серпні 2001 р. Усього Німеччина поетапно (до 2004 р. включно) спрямувала їм 881,5 млн. євро. До цих виплат приєдналась і Австрія. Загалом у роки Другої світової 2 млн. українців вислали в концтабори або відправили на примусову працю. У 2002 р. їх в Україні проживали біля 610 тис., а за-реєструвалися для компенсацій 540 тис. На 1 жовтня 2003 р. німецьким фондом "Пам'ять, відповідальність і майбутнє" майже 450 тис. громадян України одержали

близько 500 млн. євро. Австрійці заплатили близько 75 млн. євро, їх отримали майже 38 тис. українців.

Українці та євреї: відгомін голокосту

Оскільки нацисти перетворили окуповану Україну на величезний єврейський цвинтар, то маємо неослабний інтерес до витоків, перебігу і наслідків геноциду [9]. Смерть спіткала близько 600 тис. українських євреїв або 40 % їх довоєнної кількості. У жовтні 1941 р. нацисти розправилися із 17-та тис. євреїв Рівного.

На екрани Німеччини у липні 2003 р. вийшов німецько-російський художній фільм "Бабин яр" Артура Браунера. На околиці Києва німецький спецзагін 4А (150 військових) наприкінці вересня 1941 р. розстріляв понад 30 тис. євреїв. Колона вантажного транспорту (150 машин) вивезла їх одяг. Бабин яр завдовжки 3 км, по 50 м завширшки і углибину. Стрічка починається розповіддю про дві родини – українську і єврейську. До війни вони дружно ділять двоквартирний будинок. Однак антисемітські настрої, які поширюють нацисти, беруть верх. "Німців би тут не було, якби не було вас, євреїв", – кричить навздогін сусідці Олена Онуфрієнко, яку грає найвідоміша німецька актриса Катрін Зас.

У 1992 р. французький місячник *La Revue d'Histoire Revisioniste* помістив наукову статтю про трагедію у Бабиному яру, де так і не провели розкопок [10]. Вона базувалася на аерознімках до- і повоєнного Києва. Йшлося про 2 тис. свіжих могил, неподалік масових поховань (десятки тисяч) жертв НКВД 1930-х рр. Після публікації редактора покарали матеріально, а видання припинили. У Франції та Німеччині діють закони, що забороняють сумніватися у розмірах голокосту. Пересічна кара – штраф, що дорівнює 30 тис. дол.

Документальний фільм Бенджаміна Гайслера дебютував на Лейпцизькому кінофестивалі. Мовиться про пошук настінних розписів письменника і художника Бруно Шульца (1892–1942), зниклих з міста Дрогобич. Ця кримінальна історія стосувалася престижу п'яти країн – України, Польщі, Ізраїлю, Австрії та Німеччини. У Дрогобичі Шульц народився і жив до загибелі. У 1941 р. на віллі міського начальника СС Фелікса Ландауера провів фресковий розпис дитячих кімнат сюжетами до казок братів Грімм. У травні 2001 р. розписи зникли. Їх придбав музей Яд Вашем в Єрусалимі. Його працівники професійно демонтували фрески у приватному помешканні упродовж трьох днів [11]. Господарі отримали винагороду 100 дол. Маючи згоду мерії, придбане вивезли на кількох мікроавтобусах з дипломатичними номерами.

Прагнення відкрити Центр Бруно Шульца у Дрогобичі гаряче підтримав Нобелівський лауреат Понтер Грасс. Завдяки Шульцу його рідне місто стало у першій половині ХХ ст. столицею української феноменології [12]. Поряд, у Броніці, вічним сном спочивають 11 тис. євреїв, закатованих гітлерівцями.

За числом "праведників" Україна (1400 громадян) посіла четверте місце у світі після Польщі, Франції та Нідерландів. "Праведники народів світу" мають ті ж права репатріації в Ізраїль, що і євреї, та особливі пільги: надзвичайно висока пенсія і безкоштовне житло.

У деяких випадках ще залишаються в силі головні канонічні постулати, породжені історіографією СРСР. Радянофільство і русоцентризм часто гальмували науковий об'єктивізм у дискусіях про найвідоміші у світі українські військові підрозділи – дивізію "Галичина" і УПА, колабораціонізм у роки Другої світової війни, злочини радянських спецслужб. Поступово утверджуються виважені й об'єктивні судження про віддалену і поточну історію України, що прагне до гармонії із світовою спільнотою в усіх аспектах. Наочні приклади – українсько-польське примирення, виплата ФРН компенсацій українцям-остарбайтерам, пам'ять про голокост.

Література:

1. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939–1945 рр.). – Київ: Альтернативи, 1999. – С. 32, 57-58, 96, 101, 116.
2. Серрі Р. Яка ти, незалежна Україно? / Пер. з нідерланд. – Київ: Задруга, 1998. – С. 154-160.
3. Шаповал Ю. Українська Друга світова // Дзеркало тижня. – 2005. – 23 квітня.
4. Волинь 1943. Боротьба за землю / Гол. ред. Т. Возняк. – Львів: Ї, 2003. – 340 с.
5. Simon R. Demjanjuk can't be forgiven // Union Leader. – 2004. – 9 May.
6. Офіцинський Р., Хаврак Л. Українсько-польські стосунки у дистрикті Галичина (1941–1944). – Ужгород: Гражда, 2002. – С. 50-53.
7. Мушинка М. Дискредитація українців на міжнародній арені // Дукля. – 2001. – № 2. – С. 57-60.
8. Foggo D. Police to use NHS records to find nazi war criminals // Sunday Telegraph. – 2003. – 22 June.
9. Matveyev V. Jews know Ukraine's divide well // Jewish Times. – 2004. – 6 December.
10. Тур Т. Правда про Бабин Яр // Вечірній Київ. – 1996. – 16, 19 березня.
11. Терещук Г. Фрески Бруно Шульца повинні повернутись в Україну // Радіо „Свобода”. – 2005. – 16 березня.
12. Табачковський В. Феноменологія в Дрогобичі: “пробуджувальні візії” Бруно Шульца // Філософська думка. – 2004. – № 2. – С. 81-113.

м. Ужгород

Роман Петрів

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ

Цісарський патент 1772 року вимагав проведення інвентаризації міст і сіл та обліку усього багатства Східної Галичини. З цією метою 1773 року був проведений перший докладний перепис краю, який охопив населення (за релігійною ознакою) і усі сфери виробничої діяльності та панські маєтки, результати яких стали джерелом пізнання соціально-економічних відносин у Галичині. Отримані дані про кількість сільськогосподарських угідь, їх стан та власність дали підставу для уряду Відня видати 1775 року розпорядження про запровадження земельного (рустикального) податку. Слід зауважити при цьому, що окремий параграф цього ж розпорядження зобов'язував поміщиків не упереджено ставитися до галицьких селян, не вимагати від них більше ніж те, що записано в інвентарях [1]. Отже, це була перша спроба на урядовому рівні піднести у правовому відношенні галицького українця до рівня інших провінційних етносів.

У 1781 році цісар Йосиф II видав свій перший селянський патент про підданих (Untertanen patent). Цим патентом у Чехії, Моравії, Сілезії, Галичині, а дещо пізніше в Угорщині, Крайні, Штирії, Каринтії було скасоване кріпосне право і замінене так званим „підданством”. Це означало, що земля продовжувала залишатися у власності поміщиків, а селянин за користування нею повинен був платити оброк. Особиста залежність при цьому селянина від пана була відмінена. Закон дозволяв селянинові йти, куди хотів, виконувати роботу, яку хотів, займатися будь-яким ремеслом, продавати і купувати багатство тощо, а також він міг одружуватись, посилати своїх дітей до школи, вільно пересуватися по теренах краю і т.д. Отже, для селянина настало значне полегшення. Проте закон мав і зворотний бік: селянин особисто став вільним, але його звільнили також і від землі, він її втратив. Відміна кріпацтва у такій формі призвела перш за все до збільшення втечі селян із села до міста, що дало новій промисловості робітничу силу, якої вона постійно вимагала. Цісарський патент обмежував також право шляхти на покарання підданих, відмінив право поміщиків